

Я. Р. Самуйлік (г. Брэст, Рэспубліка Беларусь)

ГАВОРКА ВЁСКІ МЕЛЬНІКІ МАЛАРЫЦКАГА РАЁНА

Мельнікі – вёска ў складзе Хаціслаўскага сельсавета, што размешчана за 8 км на паўднёвы ўсход ад раённага цэнтру горада Маларыты. Населены пункт узнік на землях, якія яшчэ ў XVI стагоддзі належалі да вёскі Хаціслаў. Паводле падання, тут, на рэчцы Кубанка стаяў вадзяны млын, побач з якім пасяліліся два гаспадары, уладальнікі млына. Паступова вакол рэчкі пачалі сяліцца іншыя людзі. Так узнікла паселішча. І сапраўды, у рэвізіі Берасцейскага староства 1566 года мы знаходзім звесткі, што “на ріце Ритой Иванъ Баранъ” трымаў “млинъ об одномъ

колесе". Гэты млын, як вынікае з дакумента, размяшчаўся, верагодна, на паўночны ўсход ад Хаціслава ў накірунку сяла Ляхаўцы, дзе сёння існуе вёска Мельнікі. Не выклікае сумненняў, што паселішча было заснавана перасяленцамі з Хаціслава – цэнтра царкоўнага прыхода, які ў канцы XIX стагоддзя аб'ядноўваў гэтыя дзве вёскі. Акрамя таго, жыхары Мельнікаў хаваюць сваіх нябожчыкаў на агульных з хаціслаўцамі могілках, якія знаходзяцца непадалёк ад Хаціслава (звесткі з асабістага архіва А.А. Дацкевіча. Інтэрв'ю (аўдыязапіс) з М.І. Ківачук у ліпені 2017 г.). Але людзі жылі тут яшчэ з глыбокай старажытнасці. Пра гэта сведчаць археалагічныя знаходкі: каменныя сякеры ў наваколлі вёскі. Рэчка, якая называецца сёння Маларытай, падзяляе Мельнікі на дзве часткі. Усходняя (правабярэжная) палова вёскі вядома сярод мясцовых жыхароў пад назвай Ківакі (ад найбольш пашыранага прозвішча Ківачук), а заходняя (левабярэжная) – Тыхаты. Паводле даступных нам крыніц, Мельнікі прыгадваюцца з сярэдзіны XIX стагоддзя. У другой палове XIX – пачатку XX стагоддзя паселішча знаходзіцца ў складзе Маларыцкай воласці Брэсцкага павета Гродзенскай губерні. Рэвізія 1853 года зафіксавала ў Мельніках 116 душ. У гэты час вёска ўваходзіла ў склад маёнтка Збураж памешчыка М.Р. Патулава. З 1860-х гадоў Мельнікі ў складзе аднайменнага маёнтка памешчыка Нефядовіча, дзе налічвалася 214 рэвізскіх душ. У 1905 годзе ў вёсцы было 648 жыхароў. Тут дзейнічалі наступныя промыслы: лоўля рыбы і ракаў, збор грыбоў і ягад, а таксама працаваў млын. У 1921–1939 гадах Мельнікі ў складзе Польшчы. У 1921 годзе ў вёсцы налічвалася 443 жыхары (усе праваслаўныя) і 88 двароў. У гэты час Мельнікі ўваходзілі ў склад Маларыцкай гміны Брэсцкага павета Палескага ваяводства. У 1931 годзе тут пражывала 737 чалавек, у 1939 годзе – 952 чалавекі. У 1939 годзе вёска далучана да БССР. З 12 кастрычніка 1940 года Мельнікі ў складзе Хаціслаўскага сельсавета Маларыцкага раёна Брэсцкай вобласці. У вёсцы працавалі пачатковая школа і крама. З чэрвеня 1941 года па ліпень 1944 года падчас Вялікай Айчыннай вайны Мельнікі былі акупаваны нямецка-фашысцкімі захопнікамі. На франтах загінулі і прапалі без вестак 29 вясцоўцаў. Непадалёку ад вёскі знаходзяцца 2 магілы партызан, якія загінулі ў 1943 годзе. Паводле перапісу насельніцтва 1959 года ў Мельніках пражывала 733 чалавекі, у 1970 годзе – 975 чалавек. У 1962–1965 гадах вёска ў складзе Брэсцкага раёна. У 1998 годзе ў Мельніках налічвалася 930 жыхароў і 306 гаспадарак, у канцы студзеня 2018 года – 727 жыхароў і 277 гаспадарак (апошнія статыстычныя даныя па гэтай вёсцы ўдакладнены ў супрацоўніцы Хаціслаўскага сельсавета Лідзіі Сямёнаўны Мірчук) [2, с. 29; 5, с. 80–81, 157–159, 188–189, 282; 6, с. 349; 7, с. 153; 11, с. 305–307, 327–328; 12, с. 18, 19, 30, 523].

Дыялектны матэрыял у вёсцы Мельнікі (мясц. назва: *Мёлныкы*; жыхары: *воўны з Мёлнык, чоўлоў'ік з Мёлнык, баба з Мёлнык*) быў запісаны ў розныя перыяды: у ліпені–жніўні 2015 года студэнткай першага курса будаўнічага факультэта Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта Лізаветаў Уладзіміраўнай Ківачук ад мясцовай жыхаркі Марыі Рыгораўны Ківачук, 1927 года нараджэння; у ліпені 2017 года і студзені 2018 года магістрам гістарычных навук Антонам Андрэвічам Дацкевічам – ад Марыі Іванаўны Ківачук, 1936 года нараджэння, і Ганны Якімаўны Пішчык, 1938 года нараджэння. Для запісу дыялектнага матэрыялу экспларатарамі былі выкарыстаны наступныя апытальнікі: праграма “Атласа гаворак Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка” (дапрацаваны варыянт) [13, с. 32–35], т. зв. вялікая (новая) праграма: “Як у вас гавораць?” (рукапіс), праграма па зборы этнаграфічнага матэрыялу [14, с. 42–58], а таксама матэрыялы па кнізе Т. В. Валодзінай, Т. І. Кухаронак “Ядраное жыта гаспадара кліча...”: каляндарны год у абрадах і звычаях” [4, с. 11–16].

Разгледзім асноўныя фанетычныя і марфалагічныя асаблівасці даследаванай гаворкі. Для гаворкі гэтай вёскі характэрны шасціфанемны склад галосных гукаў [i], [y], [e], [a], [o], [y]. У першую чаргу адзначым такую адметную рысу гаворкі, як рэалізацыя галоснага [o'] (сярэдні паміж гукамі [o] і [y]) на месцы гістарычнага *o ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных: *воўда, доўро́на, коўро́на, хоўло́ва, моўло́к, поно́чы* ‘цёмна’, *хо́ро́д, хо́ло́д* і інш. Аднак у канцавых адкрытых складах этымалагічны *o захоўваецца: *с'іно, л'іто, жы́то, вы́со́ко* і інш.

Адной з найбольш яркіх і спецыфічных фанетычных асаблівасцей гаворкі з'яўляецца вымаўленне галоснага [e] на месцы гістарычных *a, *ъ, *к пасля мяккіх зычных: *ш'эпка* ‘шапка’, *й'эблыка* ‘яблыкі’, *й'эходы* ‘ягады’, *стой'еты* ‘стаяць’, *й'ёмка* ‘ямка’, *поўр'эдок* ‘парадак’, *ж'эба* ‘жаба’, *ж'ер* ‘жар’, *мн'эсо* ‘мяса’, *мн'эта* ‘мята’, *помн'эв* ‘памяў’ і інш.

Наступная выразная і значная адметнасць гаворкі – гэта наяўнасць гукі [i] (т. зв. і к а в і з м) у адпаведнасці з націскным этымалагічным *ъ, а таксама на месцы гістарычнага *o ў новых закрытых складах пад націскам: *л'іс, с'іно, сн'іш, л'іто, хл'іш, д'ід, в'іт'ор, з'іл'л'е, р'ічка, ц'івка* і інш., але *ціп; б'іл'ш, в'із, в'ін, в'іл, п'ідыш, м'іст, кор'івка, н'іс, ст'іл, к'ін, к'іт* і інш.

Вельмі адрознай і паказальнай асаблівасцю гаворкі з'яўляецца таксама рэалізацыя галосных [e^м] (сярэдні паміж гукамі [e] і [y]) і [y^л] (сярэдні паміж гукамі [y] і [e]) у першым пераднаціскным складзе адпаведна ў наступных пазіцыях: на месцы этымалагічных *e, *ъ пасля губных: *ве^мсна́, бе^мда́, ве^мдро́, ме^мшо́к, пе^мсо́к*; на месцы гістарычных *e (*ъ) пасля этымалагічных *з, *н, *с, *т, *д: *зы^мн'э* ‘зямяля’, *ны^мма́, сы^мло́, ты^мпéр, ды^мн'о́к*.

Істотная і характэрная адметнасць гаворкі – гэта вымаўленне галосных [e], [a] на месцы гістарычнага ***а** ў паслянаціскных складах у словах тыпу *зайеи, пám'йат'*. Аднак у пераднаціскных складах у акрэсленай пазіцыі зафіксаваны галосны [a]: *hl'ad'íla, zl'akávc'a*.

І нарэшце, значнай і адрознай асаблівасцю гаворкі ў галіне вакалізму з'яўляецца наяўнасць гука [y] на месцы паслянаціскага этымалагічнага ***е** ў лексемах *вечур, беруи*. Аднак у націскным становішчы названы гістарычны галосны захоўваецца ў словах *далёко, мед, але ow'йос*.

Найбольш яркая і выразная асаблівасць гаворкі ў галіне кансанантызму – гэта наяўнасць толькі цвёрдых зычных у наступных пазіцыях: губныя цвёрдыя перад гістарычнымі ***е** /ва ўсіх пазіцыях/, ***ѣ** /у ненаціскных складах/, ***і**, этымалагічныя ***з**, ***н**, ***с**, ***т**, ***д**, ***л** – перад гістарычнымі ***е** (***ѣ**), ***і**: *ve'сна́, беруи, вечур, до' мене* 'да мяне', *пёршы, бе'да́, ве'дро́, ме'шо́к, пе'со́к; забы́раты, ло'вы́ты, мы́ска, пы́саты, ро'бы́ты; зы'мн'е́, ны'ма́, сы'ло́, ты'пёр, ды'н'о́к; зымá, ны́нка, ко'сы́ты, хо'ды́ты; алé, лед', по́ле; ко'лы, лы́та, лы́ты, хо'ды́лы*.

Значнай адметнасцю гаворкі з'яўляецца ацвярджэнне этымалагічных паўмяккіх ***д**, ***т** перад ***е**, ***і**: *ден', ты'пёр; тыхо, хо'ды́ты*. Гістарычныя ж мяккія ***д**, ***т** захаваліся перад націскным ***ѣ** і на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку: *д'ід, т'ін; в'ін но́сыт', ходы́т, во'ны но́с'ат', ход'ат'*.

Паказальная асаблівасць гаворкі – гэта захаванне цвёрдых зычных у этымалагічных спалучэннях ***гы**, ***кы**, ***хы**, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, а таксама ў пазіцыі перад галосным [e] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку: *до́нхы, ко'ро́ткый, тыхый, до́нхе, ко'ро́тке, тыхе*.

Адрознай адметнасцю гаворкі з'яўляецца рэалізацыя як цвёрдых, так і мяккіх гістарычных ***р**, ***ж**, ***ч**, ***ш**, ***ц** у пэўных пазіцыях: *по'р'эдок, по'р'ізав, р'ічка, на дво'р'і, чар'ін* 'чарэнь /месца ў печы, дзе гараць дровы/', *ж'эба, ж'ер, лухач'і* 'буякі', *ш'эпка, мо'ло'дыц'а, курыц'а, ц'івка, хло́пц'і, хо'ло'дэц'* 'халадзец, квашаніна' і інш. і *рабы́на, хрех, hryбы́, жы́то, на ме'жы́, шчану́х* 'шчаўе', *клыкóче /бусен'/* 'клякоча /бусел'', *во́чы, чабарéц* 'чабор', *чыпáты* 'чапачь', *хо'ро́шы, ду́шышы* 'дужэйшы', *ца́цка, цкп, у́лыца, на ко'нцы́* і інш.

Істотная асаблівасць гаворкі – гэта зычны ***в**, што паходзіць з ***в**, ***л**. У пазіцыі перад галосным, а таксама пасля галоснага гука перад зычным і ў канцавым становішчы ён даў рэфлекс губна-зубнога [v]: *во'да́, v'ím'or, вечур, ко'ро́на, плы́у, лánка, пра́нда, до́нхы, куты́н* і інш. Зафіксаваны губна-зубны [v] і ў пачатковым становішчы перад зычнымі: *vз'ev* 'узяў', *vл'ісы* 'у лесе' і інш. Часам у пазіцыі пасля галоснага гука перад зычным (санорным) можна пачуць губна-губны [w], напрыклад, у слове *авёс*: *ow'йос*.

Вельмі яркай адметнасцю гаворкі з’яўляецца наяўнасць фрыкатыўна-фарынгальнага зычнага [h]: *хусты, хóро’д, о’хо’рòд, над’ўка, до’рòха, лл’ад’іла, хрех, дóвны, бéрун* і інш.

Выразная асаблівасць гаворкі – гэта захаванне звонкіх зычных у канцавым становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі: *в’із, дуб, н’іж, хóло’д* і інш.; *хубка, заһáдка, кáзка, н’і́жка* і інш.

Істотнай адметнасцю гаворкі з’яўляецца таксама вымаўленне на месцы этымалагічнага спалучэння “мяккі зычны + Ъ” у становішчы паміж галоснымі падоўжаных зычных: *з’іл’л’е, нас’ін’н’е*.

І апошняя паказальная і адрозная асаблівасць гаворкі ў галіне кансанантызму – гэта адсутнасць пратэтычных зычных перад галоснымі [o], [y]: *óзеро, óсен’, óстрый, ныодно́о, о’ра́ты* ‘араць’, *уну́чка* ‘анучка’, *у́лыца*, але *во́чы*.

Значнымі адметнасцямі характарызуецца даследаваная гаворка і ў галіне марфалогіі.

Назоўнікі мужчынскага і ніякага роду другога скланення з асновай на мяккі і зацвярдзелы зычны ў творным склоне пашыраны з канчаткамі *-ем, -ом*: *рубл’ём, ійц’ём; кон’óm, ножсóm*.

Назоўнікам жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне ўласцівы канчаткі *-ы, -і*: *на ме’жы, на ко’нцы, на дво’р’і*.

Назоўнікі жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на цвёрды і мяккі зычны ў месным склоне ўжываюцца з канчаткамі *-ы, -і (-у)*: *в хáты, в л’ісы, в нóс’і, в пól’і, в пól’у*.

Формы клічнага склона агульных назоўнікаў і ўласных імёнаў жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку зафіксаваны з канчаткам *-о*: *ба́бо, ма́мо, ба́т’ко, Ва́л’о, На́д’о, Ма́н’о, Те́кл’о, Дми́тро, Мы́хал’ко*.

Назоўнікам жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне характэрны нулявы канчатак, часам – канчатак *-ув*: *хо’лòн, йем* ‘ям’, *до’рòх, хат; ба́бун* ‘баб’.

Прыметнікі мужчынскага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне адзначаны з націскнымі і ненаціскнымі канчаткамі *-ы, -ый*: *мо’ло’ды, хусты, стары́й, малы́й, но’вы́й* ‘новы’, *пéршы, дóвны, дыры́вл’эны* ‘драўляны’, *хо’ро́шы, хо’ро́шый, до́бры* і інш.

Яркай і паказальнай асаблівасць прыметнікаў гаворкі – гэта так званыя “сцягнутыя” аднаскладовыя ненаціскныя канчаткі *-а, -е* ў назоўным склоне адзіночнага ліку адпаведна жаночага і ніякага роду: *до́бра, хо’ро́ша; со’ло́дке, хо’ро́ше*. Аднак пад націскам прыметнікі ў падобных умовах маюць тут поўныя двухскладовыя канчаткі *-а́йа, -о́йе*: *мо’ло’да́йа, старáйа, но’ва́йа* ‘новая’; *мо’ло’до́йе, старóйе, но’во́йе* ‘новае’.

Часам у гэтым жа склоне і ліку жаночага роду прыметнікі выступаюць і з поўным націскным канчаткам *-айа*: *добра́йа, хо́ро́шайа*.

Яшчэ адной выразнай адметнасцю прыметнікаў гаворкі з'яўляецца суфікс *-ш* простаі формы вышэйшай ступені параўнання: *ду́шшы* 'дужэйшы', *шы́рышы* і інш. [1, с. 96–97].

Інфінітыў дзеясловаў з асновай на галосны пашыраны з фанематычным варыянтам старажытнага суфікса *-ц'і-ты*: *ходы́ты, робы́ты, спаты́*.

Дзеясловам першага і другога спражэнняў у трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку ўласцівы канчаткі *-е, -ыт', -ут', -ат'*: *v'in y'dé, ny'e'sé, xódyt', nósyт', vo'ny y'dút', ny'e'sút', xód'at', nós'at'*.

Зваротныя дзеясловы ў гаворцы ўжываюцца з постфіксамі *-с'а, с'*: *бра́тыс'а, зва́тыс'а, мы́тыс'а, бо́ўйс', купайус', бо́ўйэвс'а* 'баяўся', *купавс'а, шос'-то зро́былос'а* 'нешта зрабілася'.

Адрозная і істотная асаблівасць гаворкі – гэта захаванне ў дзеясловах з асновай на [к] старажытнай формы інфінітыва на *-чы* з націскам на канчатку: *пы́чы, сы́чы*. Аднак дзеясловы з асновай на [h] аднаўляюць у інфінітыве гэты зычны: *стры́нчы*. Да таго ж і ў форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу падобныя дзеясловы захоўваюць названыя зычныя: *пыку́т', сыку́т', стрыну́т'* [3, с. 316–318; 15, с. 64, 116, 184–185].

Такім чынам, гаворка в. Мельнікі Маларыцкага раёна характарызуецца значнай колькасцю фанетычных і марфалагічных адметнасцей і адносіцца да паўднёвазагародскіх гаворак, адной з чатырох асобных разнавіднасцяў заходнепалескіх, або загародскіх гаворак [8, с. 133–135, 136; 9, с. 22–24, 38–39; 10, с. 150–157, 201–202, 204–206, 211–212].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Блінава, Э. Д. Беларуская дыялекталогія : вучэб. дапам. / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1980. – 303 с.
2. Брестская область [Карты] : общегеогр. атлас / сост. и подгот. к печати РУП «Белкартография» ; ред. Н. И. Шлык. – 1 : 200 000, 2 км в 1 см. – Минск : Белкартография, 2003. – 1 атлас (33 с.) : цв.
3. Булыка, А. М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
4. Валодзіна, Т. В. “Ядраное жыта гаспадара кліча...”: кляндарны год у абрадах і звычаях / Т. В. Валодзіна, Т. І. Кухаронак. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 356 с.
5. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты] : у 4 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск : Белкартаграфія, 2016. – Т. 3. – 2016. – 1 атлас (348, [3] с.).
6. Гарады і вёскі Беларусі : энцыклапедыя. Т. 4. Кн. 2. Брэсцкая вобласць / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2007. – 608 с.
7. Гродненский православный-церковный календарь. Православие в брестско-гродненской земле в конце XIX века. – Изд. 2-е. – Воронеж : Тип. В. И. Исаева, 1899. – Т. 1. – 456 с.

8. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Берасцейскай вобласці / Ф. Д. Клімчук // *Gdzie bije urydio... Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi* / red. F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, M. Źygalska. – Lublin ; Wisznice, 2015. – S. 129–143.
9. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук ; рэд. М. І. Талстой ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 126 с.
10. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для філал. спецыяльнасцей ВНУ / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.
11. Описание Берестейского староства 1566 г. // *Документы Московского архива Министерства юстиции*. Т. 1. – М. : Т-во тип. А. И. Мамонтова, 1897. – С. 205–448.
12. Памяць: Маладзечскі раён : гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі / рэд.-уклад. В. Р. Ферац; рэдкал.: Я. В. Малашэвіч [і інш.]. – Мінск : Ураджай, 1998. – 535 с.
13. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.
14. Учебные практики (археолого-этнографическая, историко-краеведческая, эвристическая): этнографические и краеведческие полевые исследования : метод. рекомендации / Брест. гос. ун-т ; авт.-сост. В. Ю. Пилипович. – Брест : БрГУ, 2016. – 67 с.
15. Янкоўскі, Ф. М. Гістарычная граматыка беларускай мовы : вучэб. дапам. для філал. фак. пед. ін-таў / Ф. М. Янкоўскі. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1983. – 271 с.